

ЖИТТЄВІ ЗАВДАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ІНТЕРПЕРСОНАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ

Т.М.Титаренко

Ставлення до власного життя, до можливостей його самоконструювання значною мірою визначається тим, як людина бачить свої взаємини з іншими людьми і світом в цілому, чи перебуває вона зі світом у злагоді або у конфронтації, чи приймає своїх близьких і саму себе. Цей аспект передбачення, прогнозування і планування майбутнього, керівництва його розгортанням залишається практично не розробленим у сучасній соціальній психології.

За даними всеукраїнського репрезентативного опитування, проведеного Інститутом соціології НАН України та Центром „СОЦИС” у 2007 році, на питання „Чи вистачає Вам ініціативи і самостійності у розв’язанні життєвих проблем?,” лише 40% відповідає, що вистачає. Несамостійними виявилися 23.6%, і якщо до них додати тих, кому було важко відповісти на це запитання, то кількість респондентів буде дорівнювати приблизно 55%. Отже, більше половини населення країни відчуває труднощі з пошуком шляхів розв’язання життєвих завдань, і це помітно підвищує актуальність дослідження.

Розгляд життєвих завдань в інтерперсональному контексті створює можливості для подальшого аналізу особистісного самоздійснення у професійній, сімейній та інших сферах. Розкриття соціально-психологічної природи життєвих завдань особистості сприятиме побудові дієвої моделі самоздійснення.

Мета дослідження визначається необхідністю зрозуміти, як при побудові життєвого світу психологічний простір співіснує з психологічним часом, а саме як мистецтво жити серед людей, соціалізуватися, не втрачаючи індивідуальність, впливає на постановку життєвих завдань, моделювання майбутнього.

Індивід живе у просторі біологічному: стадна тварина намагається стати вожаком, відвоювати собі більше території, більше їжі, більше самок. Член соціуму живе у просторі соціальному, де цінується передовсім соціальний статус, можливість владарювати, диктувати свою волю великим масам людей, контролювати соціально-економічні процеси. Особистість має власний – психологічний – простір, простір її життєвого світу. Це простір взаємин, простір “я-ти” – контактів, обшир небайдужого ставлення одне до одного.

Щоб не просто існувати, а зростати, самоздійснюватися, людині потрібне соціальне оточення, суспільство, громада, інші люди, серед яких мають бути люди близькі, надійні, готові співчувати і розуміти, вступати у взаємодію, у діалог. Саме стосунки є живильним простором, в якому особистість будує власний світ, розгортає життя, прогнозує майбутнє. Із

соціуму вона бере ті тривні речовини, які потрібні їй для власного сенсопородження.

У сфері стосунків із значущими іншими йдеться не лише про реальні дії, але й про наміри, таємні думки, пориви, плани, завдання. Психологічний простір складається з симпатій і антипатій, нюансованих тяжінь і відштовхувань, що структурують індивідуальний життєвий шлях людини, впливаючи на його траєкторію, сутнісно пов'язуючи минуле, теперішнє і майбутнє.

Негативне ставлення до іншої людини, як не дивно, також „бронює” їй місце серед значущих інших. Поки бушують пристрасті, поки немає байдужості, неприємна особа перебуває у значущому особистісному просторі, активно впливаючи на плин сьогодення і бачення завтрашнього дня. Ті, хто штучно культивує у собі почуття заздрості, помсти чи образи, постійно підкидають у багаття своїх страждань хмиз як неприємних спогадів, так і прикрих передчуттів.

Простір життєвого світу поляризується, концентруючи на теплому, південному полюсі друзів і коханих, рідних і близьких, а на холодному, північному – недругів і недоброзичливців, людей антипатичних і небезпечних. У залежності від наближення кожної нової людини до того чи того полюсу відкритість-закритість психологічного простору, як і відкритість-закритість життєвих перспектив особистості зазнає змін.

На думку психологів-гуманістів, сучасне постіндустріальне суспільство нерідко заважає особистості, примушуючи її відмовлятися від себе заради кар'єри, успіху, визнання. Тому соціалізація розглядається ними як процес самореалізації особистістю своїх потенцій, розгортання творчих здібностей, наближення до власної природи, до глибинної сутності шляхом подолання негативних, деструктивних впливів соціального середовища.

Насправді соціум зазвичай має як позитивний, так і негативний вплив на особистість. Особистість також у чомусь збагачує навколишнє середовище, а в чомусь може заважати його розвитку, гальмувати прогресивні зміни. Отже, акцентувати увагу лише на якомусь одному боці взаємодії особистості і соціуму навряд чи доцільно.

Слід підкреслити значення механізму ідентифікації для бачення людиною власного майбутнього. Завдяки ідентифікації людина ототожнює себе з іншою людиною або цілою групою, що полегшує наслідування, засвоєння цінностей і настанов того, хто стає для особистості авторитетом, взірцем, рольовою моделлю. Ідентифікація буває повною і частковою, несвідомою й усвідомленою. За наявності надто глибокої, тривалої, не дуже усвідомленої ідентифікації з певним референтом (мати-батько, подруга-коханий, чоловік-дружина, вчитель, політичний лідер, професійний авторитет) у людини формується залежність, яка може стати гальмом для подальшого особистісного розвитку і, відповідно, до адекватної постановки самостійних й відповідальних життєвих завдань.

Особистості немає поза соціальним контекстом, і її соціалізація, тобто включення до соціального контексту, контексту значущої взаємодії, триває

протягом усього життя. Особистість відначально соціально детермінована, вона самоконструюється у соціумі, і коли вона виникає, водночас з нею у її життєвому світі виникає психологічний простір – простір її взаємин. Соціуму також немає і не може бути без особистості, тому підкреслювати значення одного з агентів взаємодії, а саме суспільства чи то у позитивному, чи у негативному аспектах, забуваючи про зустрічну активність особистості, про їх діалог, некоректно.

Термін „життєві завдання” набув відповідного статусу у персонології завдяки відомим роботам засновника індивідуальної психології А.Адлера, який вважав, що кожна людина протягом свого життя стикається з трьома глобальними завданнями: це праця, дружба і любов, які неможливо уявити поза соціальним контекстом, у персонологічному вакуумі. Головні завдання визначають життєвий стиль і є взаємопов’язаними сторонами однієї проблеми – як жити конструктивно у навколишньому світі. На тому, як вирішуються головні завдання, побудована адлеріанська класифікація типів особистості, яку створено як двомірну схему, де один вимір – „соціальний інтерес”, а другий – „ступінь активності”.

Соціальний інтерес – це почуття емпатії до всіх людей, так званий „барометр нормальності”. Він виявляється у співробітництві заради спільного успіху, а не особистої вигоди. Соціальний інтерес є основним критерієм психологічної зрілості. Його протилежність – інтерес егоїстичний.

Ступінь активності можна тлумачити як рівень енергії, з яким людина підходить до вирішення життєвих завдань. Кожна людина має свій рівень енергетики, у межах якого вона і йде у наступ на життєві проблеми. Цей рівень у різних людей може варіювати від апатичності, млявості до несамовитої активності. Деструктивність або конструктивність активності визначається лише у зв’язку з соціальним інтересом.

Соціалізацію коректно розглядати лише як одну із сторін взаємодії особистості і суспільства, тоді як іншою, не менш важливою стороною є індивідуалізація. Соціалізація та індивідуалізація як єдиний процес – це не всотування соціальних вимог, не слухняне засвоєння правил чи розгортання внутрішніх потенцій людини, а радше рівноправна взаємодія людини з суспільством, процес взаємного збагачування, що відбувається на шляху пристосування особистості до умов соціального середовища та адаптації середовища до потреб особистості.

Життєздійснення особистості, що включає у себе цей єдиний процес соціалізації-індивідуалізації, є найсуттєвішою активністю особистості, яка має власні інтенції, ще не проявлені потенції, які вона проєкує, розгортає у майбутнє. Життєвий шлях не варто періодизувати лише відповідно до вікових етапів, оскільки їх наповнення особистісним змістом вже з підліткового віку (а може і раніше) стає набагато більш значущим для життєтворення, ніж типові вікові особливості. Лише сама людина спроможна писати власну історію, виконуючи особливого типу роботу – роботу всередині життя, про яку писав М.К.Мамардашвілі. Така найскладніша й найвідповідальніша робота є творчим самопроекуванням, самоздійсненням.

Кожний новий етап життя стає етапом нової змістової його періодизації. Як підкреслює О.Г. Злобіна, на відміну від вікових етапів це періоди, пережиті людиною суб'єктивно як певна цілісність. Це відрізок життєвого шляху, впродовж якого динаміка життєздійснення суб'єкта характеризується єдністю, що визначається певною домінантою.

Особистість можна визначити як індивіда, який себе здійснює, будуючи, моделюючи, передбачаючи та переінтерпретовуючи своє життя, наповнюючи його минуле, теперішнє і майбутнє відповідним сенсом під істотним впливом оточення. „Людина *par excellence* є твариною, що вирішує завдання...” (Уилер Г., с.130). Вона виживає у мінливому соціальному середовищі завдяки власним прогностичним здібностям, оскільки може обдумати заздалегідь свої дії і вчинки та перевірити їх як способи конструювання нової ідентичності.

Життєві завдання переживаються людиною дуже інтенсивно, оскільки відтворюють пошук нових сенсів, глибинних підвалин існування та самопроявів. Рівень енергетичного забезпечення та реалістичність життєвих завдань вищі за інші форми самопрогнозування. За довготривалістю їх можна порівняти з життєвими цілями, оскільки завдання орієнтують на цілий період життя, який розгортається між двома нормативними чи ненормативними кризами.

За К.О.Абульхановою-Славською, життєві завдання виникають для людини і входять до структури особистості поряд із позицією та життєвою лінією, перспективою. Якщо завдання своєчасні, вони відповідають як логіці побудови себе, саморозгортання, так і зовнішнім очікуванням, суспільним нормам. Своєчасність є засобом приведення у відповідність зовнішніх і внутрішніх умов життя. Своєчасність може розглядатися як найважливіша складова життєвої мотивації людини.

При порівнянні завдання з цілями кидається в очі фіксованість цілі на конкретному, заздалегідь запланованому результаті та її відносна незалежність від думок та очікувань інших. При постановці завдань справа полягає не так в результаті, як у процесі самоконституювання у значущому оточенні, у врахуванні соціальних умов, що сприятимуть, або заважатимуть реалізації завдання. Постановка завдань передбачає досягнення нової якості життя, більшої поваги, любові, прийняття з боку значущих інших, а не лише якогось індивідуального, нехай і дуже важливого результату.

Самоздійснення особистості у власному життєвому світі, яке розгортається шляхом постановки нових і нових життєвих завдань, відбувається водночас у психологічному просторі, просторі стосунків та у психологічному часі, ціннісному часі життя (Титаренко Т.М.). Психологічний простір синтезує у собі простір соціальний (культура, нація, етнос, релігія) і простір особистий, індивідний. Психологічний час зіставляється з тривалістю життя і можливою самореалізованістю, ступенем прояву себе, своїх потенцій, мірою саморозкриття, самоактуалізації. Завдання стають способом взаємного переструктурування та переінтерпретування просторово-часових координат життєвого світу.

Життєві завдання є ефективним способом приборкати майбутнє, вплинути на долю. Людина ставить перед собою завдання тоді, коли хоче якось структурувати хаос, яким є для неї власне майбутнє, наповнити його чимось важливим, значущим, необхідним, першочерговим.

Для виникнення потреби у постановці життєвого завдання важливо, щоб завдання відповідали не лише внутрішній логіці побудови себе, а й зовнішнім очікуванням, передусім експектаціям значущих інших. Життєва ситуація, що провокує постановку нового завдання, має бути для особистості складною, невизначеною, нести у собі інтригу, вимагати суттєвих змін у плині життя.

Кожне життєве завдання містить у собі більш-менш вдалу модель потрібного (бажаного) стану особистості в її життєвому світі, на її життєвому шляху в майбутньому, коли завдання буде успішно розв'язаним. Способи вирішення інтерперсонально та інтраперсонально обумовленого життєвого завдання підбираються, спираючись на набутий досвід та засвоєні типи, прийняті в суспільстві шляхи розв'язання подібних завдань. Ступінь самостійності і креативності у пошуку способів залежить від зрілості особистості, її автономності чи конформності, залежності від оточення.

Майбутні події прогноуються ймовірно, і людина зазвичай ймовірно організує свій життєвий досвід. Але надзвичайно значущі події можуть враховуватися при постановці життєвих завдань і при їх низькій ймовірності. Низка ймовірність компенсується високою персональною і суспільною значущістю, підключаючи додаткові особистісні ресурси, посилюючи заангажованість, включеність людини у їх розв'язання.

Щоб спрогнозувати ймовірність досягнення бажаного результату, необхідно проаналізувати всю сукупність зовнішніх і внутрішніх засобів, які людина використовуватиме для досягнення успіху. Це і відповідність поставленого індивідуального завдання загальним тенденціям розвитку спільноти, до якої людина належить, і ставлення до людини з боку найближчого оточення, і наявність або відсутність підтримки та допомоги.

Через завдання люди орієнтуються у спектрі можливих варіантів майбутнього, обираючи той варіант, якому приписують ранг найбільш наповненого потенційним сенсом. У завданнях взаємодіють внутрішні прогностичні схеми, що спираються на відрефлексований досвід, та актуальні ситуаційні детермінанти. Рівень енергетичного забезпечення та реалістичність життєвих завдань вищий за інші форми самопрогнозування.

Життєві завдання, що складаються під впливом оточення, нерідко стають багатосмисловими, оскільки враховують і власні індивідуальні смисли, і бажання рідних, і потреби професійної громади, і навіть інколи державні інтереси, перспективи розвитку соціуму. Від кількості смислів, об'єднаних в єдиному життєвому завданні, залежить його прихована проблемність.

Така латентна проблемність передбачає різні варіанти реалізації завдань від шаблонного, стереотипного, побудованого за відомим алгоритмом до зовсім нешаблонного, нового, творчого, який виникає, коли

людина починає усвідомлювати приховану проблемність, неоднорідність свого життєвого завдання. Багатосміслові проблемні завдання стимулюють розвиток внутрішнього діалогу, стаючи поштовхом для вироблення індивідуалізованих, креативних способів досягнення бажаного результату.

Серед типів вирішення завдань слід виділити імпульсивний, ризикований, врівноважений, обережний та інертний. Є підстави завбачати, що імпульсивні та ризиковані завдання більш характерні для юнаків, в яких антиципація значно переважає механізми контролю. Врівноважені життєві завдання є прерогативою представників зрілого віку, в яких антиципація і контроль продуктивно взаємодіють. Все більш обережні, а згодом й інертні життєві завдання стають способом планування майбутнього у період пізньої зрілості, коли люди вже вийшли на пенсію та відійшли від активних соціальних контактів.

Завдання розрізняються також за перспективністю, важкістю, проблемністю, дефіцитом визначеності. Дефіцит визначеності зменшується, коли людині вдається внести уточнення в умови вирішення завдання, докладно дослідити „поле”, на якому вимальовується фігура завдання.

На початкових стадіях соціалізації, коли головними агентами соціалізації, що транслюють соціокультурні цінності дитині, виступають батьки, сімейне оточення, майбутнє дитини майже сповна складається з уявлень та бажань дорослих. Для самої ж дитини її самостійне короткочасне минуле і не менш короткочасне майбутнє цілком існують у її довготривалому теперішньому.

Пізніше особливого значення набувають стосунки підлітка з однолітками. У підлітка вперше виникає розгорнута часова перспектива, але на цьому віковому етапі навряд чи є можливість говорити про самостійні, автономні життєві завдання, які він перед собою ставить. Підліткова спільнота, маючи власні норми взаємодії, цінності, інтереси, смаки, мріє про далеке майбутнє, не бажаючи бачити причинно-наслідкові зв'язки між різними часами свого життя. Підліткові життєві завдання нерідко бувають імпульсивними та ризикованими.

В юнацькому віці самоздійснення вперше стає усвідомленою й бажаною активністю, до якої молода людина не завжди готова. Юнаки-оптимісти у своїх „архизавданнях”, переоцінюючи власні здібності та ігноруючи оточення з його реальними обмеженнями та ресурсами, швидко й негнучко рухаються вперед. Виростаючи з мимовільного самоздійснення ранніх вікових етапів, юнацьке самоздійснення стає довільним і в цій первинній довільності сприймається інколи як надто незалежне від інтерперсонального контексту. Така надмірна „незалежність” обертається насправді відсутністю автономії і вкрай тісною залежністю.

Юнацтво ставить і намагається вирішувати завдання професійного, сімейного й особистого самовизначення. Суспільство вперше ставить перед молодою людиною свої завдання, у відповідь на які вона формулює власні, приймаючи на себе вже дорослу відповідальність, чекаючи від себе успіхів, пов'язаних із власною активністю. Завдання юнаків відповідають їхньому

уявленню про майбутнє, яке, на відміну від варіативного, багатоманітного сьогодення, дещо звужене й ідеалізоване (Минюрова С.А., Плеханова Л.Л., с.58). Юнацькі життєві завдання переходять від ризикованих до врівноважених.

Г.Крайг, конкретизуючи завдання розвитку у ранній дорослості та спираючись на Е.Еріксона, виділяє характерне для західної культури завдання досягнення ідентичності та тісних, теплих стосунків з іншою людиною, що приносять взаємне задоволення. Розпочатий у 1938 році на студентах Гарварду лонгитюд, який отримав назву Grant Study (до речі, серед учасників його був і молодий Джон Кеннеді), показав, що поставлені в молоді роки завдання вирішуються успішно передусім практичними, організованими та цільними особистостями (Крайг, с.674).

Врівноважені життєві завдання, що мають тенденцію ставати все більш обережними, є прерогативою зрілості, коли антиципація і самоконтроль розвинені однаковою мірою. У зрілому віці найголовнішим агентом соціалізації стає професійна спільнота, вплив якої акцентує значення сьогодення, що підтверджується сімейним оточенням. Тут проблемні життєві завдання з вираженою перспективою формулюються як спосіб існування майбутнього у теперішньому. Дефіцит визначеності завдань у зрілому віці найменший, оскільки людина вчасно враховує умови їх вирішення та вносить у них уточнення, докладно досліджуючи проблемне поле свого життя.

Все більш обережні, а згодом й інертні життєві завдання стають способом планування майбутнього у період пізньої зрілості, коли люди вже вийшли на пенсію та відійшли від активних соціальних контактів. У похилому віці людина намагається підвести підсумки, порівнюючи свої життєві досягнення з життєвими програмами ровесників. І тут життєві завдання стають способом існування минулого у теперішньому. Завдання поступово втрачають виражену перспективу і гостру проблемність, що раніше підтримувалася значущим оточенням.

Висновки. Простором життєвого світу особистості є значущі стосунки, все більш складну сітку яких кожна людина тче протягом життя, і цей психологічний простір багато в чому обумовлює розгортання психологічного часу.

Особистість – це людина, життєві завдання якої визначає не лише вона, але й інші люди. „Значущі інші” обмежують і стимулюють, сприяють і заважають, надихають і знецінюють, що, безумовно, відбивається на моделюванні майбутнього.

Розкриття природи життєвих завдань сприяє побудові дієвої моделі самоздійснення. Життєві завдання, які людина ставить перед собою, виступають одиницями структурування її майбутнього. Вони стають соціально-психологічним забезпеченням життєвих планів і домагань, враховуючи соціальний контекст, ставлення оточення, ситуаційні зміни.

Синтезуючи просторово-часову і смислову перспективи, життєві завдання особистості виступають своєрідним персонологічним хронотопом, що органічно поєднує у собі психологічний час, простір і сенс.

Особистість багаторазово „переглядає” свій життєвий шлях, по-різному розбиваючи його на періоди відповідно до життєвих завдань, які вона сьогодні вважає для себе головними, пріоритетними. Крім традиційних етапів соціалізації існують і власні, персональні вікові періоди, на яких минуле, теперішнє і майбутнє по-різному пов’язуються у життєвих завданнях і по-різному обумовлюються інтерперсональний контекстом.

Література.

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М., 1991.
2. Адлер А. Наука жить.- К.. 1997.
3. Злобіна О.Г. Особистість як суб’єкт соціальних змін.- К., 2004.
4. Крайг Г. Психология развития.- Спб, 2000.
5. Мамардашвили М.К. Лекции о Прусте (психологическая топология пути). М., 1995.
6. Минюрова С.А., Плеханова Л.Л. Особенности перспективной идентичности при жизненном самоопределении выпускников вуза // Вопросы психологии.- 2007.- №3.- С.52-58.
7. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К., 2003.
8. Уилер Г. Гештальттерапия постмодерна: За пределами индивидуализма.- М., 2005.